

BOYSUN HUDUDI FLORASIDA CAREX L. TURKUMINING BIOEKOLOGIK MOSLASHUVCHANLIGI VA EKOLOGIK AHAMIYATI

Qarabayeva Dilfuza Jo'rayevna - Termiz davlat universiteti Botanika kafedrası
katta oqituvchisi

Rustamova Farzona Ilhom qizi - Termiz Davlat univertiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada Boysun botaniko-geografik hududi florasida tarqalgan *Carex* L. (Qorabosh) turkumi vakillarining bioekologik moslashuvchanligi va ekologik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, hududda *Carex* L. turkumiga mansub 7 ta tabiiy tur aniqlandi. Ushbu turlarning morfologik tuzilishi, o'sish shakli-sharoiti, fenologik rivojlanishi va fitotsenotik bog'liqliklari o'rganilib, ularning tog'-vodiy o'tloqlari, soy bo'ylari va nam mikrohabitatlarga moslashish strategiyalari ochib berildi. Turlarning yuqori ekologik plastikliги va turli abiotik omillarga nisbatan moslashuvchanligi ularning ekologik muhim ahamiyatini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: *Carex* L., Qorabosh, bioekologik moslashuvchanlik, ekologik ahamiyat, Boysun hududi, fitotsenoz, ekotizim barqarorligi, biologik xilma-xillik.

Аннотация: Аннотация: В статье анализируется биоэкологическая адаптивность и экологическое значение представителей рода *Carex* L. (Qarabash), распространенных во флоре ботанико-географического региона Бойсун. По результатам исследования в регионе было выявлено 7 естественных видов, принадлежащих к роду *Carex* L. Изучены морфологическая структура, формы роста, условия фенологического развития и фитоценотические взаимоотношения этих видов, раскрыты стратегии их адаптации к горно-долинным лугам, берегам рек и влажным микроместообитаниям. Высокая экологическая пластичность видов и их адаптивность к различным абиотическим факторам определяют их экологическое значение.

Ключевые слова: *Carex* L., Осока, биоэкологическая пластичность, экологическое значение, Байсунский район, фитоценоз, устойчивость экосистем, биологическое разнообразие.

**Bioecological Adaptability and Ecological Significance of the Genus *Carex* L.
in the Flora of the Boysun Area**

Karabayeva Dिल्фуза Jo‘rayevna — Senior Lecturer, Department of Botany,
Termez State University

Rustamova Farzona Ilhom qizi — Student, Termez State University

Annotation: Abstract: The article analyzes the bioecological adaptability and ecological significance of representatives of the *Carex* L. (Qarabash) genus, distributed in the flora of the Boysun botanical-geographical region. According to the results of the study, 7 natural species belonging to the *Carex* L. genus were identified in the region.

Keywords: *Carex* L., Sedge, bioecological plasticity, ecological significance, Boysun region, phytocenosis, ecosystem stability, biological diversity.

Kirish. Boysun botanik-geografik hududi yuqori taksonomik xilma-xilligi, kamyob, endem va relik turlarga boyligi bilan ajralib turadi [4]. Hudud florasini o‘rganish bo‘yicha S.A. Nevskiy [5] va F.O. Xasanov [6] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar asosiy ma‘lumot manbai hisoblanadi. Biroq, mavjud ma‘lumotlar fragmentar xarakterda bo‘lib, hudud florasini haqida to‘liq tasavvur bermaydi.

***Carex songorica* Kar. & Kir.** (Jo‘ng‘or qorabosh) Sero-yashil o‘simlik, bo‘yi 30—70 sm, ildizpoyalari uzun poyalar hosil qiladi. Poyasi uchburchak, yuqorisi qo‘pol, tagida esa g‘isht-qizil, bir oz yaltiroq barg qinlari bilan qoplangan. Barglari qattiq, yassi, 2—3 mm kenglikda, ko‘proq tez uchli, poyadan kalta. Boshqalari 3—4 ta, pastdagilari bir oz siyrak joylashgan; yuqorigi 1—2 tasi erkak, bir-biriga yaqin, tor-to‘qmoqsimon, 2—3 sm uzunlikda, cho‘ziq, uchi bir oz o‘tkir emas, sarg‘ish-jigarrang qinbarglar bilan; qolganlari urg‘ochi, silindrsimon, 2—4 sm uzunlikda va

5—6 mm kenglikda, siyrak, ayniqsa pastki qismi, pastdagisi qisqa bandli. Pastki qinbarg bargi qisqa qinga ega, plastinkasi esa gultojidan uzun. Qinbarglari tuxumsimon, qo‘pol tikanli, jigarrang, o‘rtasi biroz ochroq, xaltachalardan kalta. Xaltachalari tuxumsimon yoki keng-tuxumsimon, deyarli yumaloq, po‘stloqsimon, 3—4 mm uzunlikda, to‘q sariq yoki jigarrang-jigarrang, yaltiroq, nozik, bo‘rtib chiqqan tomirli, biroz tez torayib, kalta, silliq, zaif ikki tishli tumshuq bilan tugaydi. Apreldan iyungacha; Mevalanish davri: iyundan avgustgacha. Nam va botqoqli, ko‘pincha sho‘rxok va sho‘rtobli o‘tloqlarda, o‘tli botqoqlarda, sazo-botqoqlarda, botqoqlangan butazorlar, tugaylar ichida, daryo vodiylari va daralar tubida, shag‘alliklarda, buloqlar yonida va ariq bo‘ylarida, tekisliklardan (asosan tog‘ etaklaridan) tortib tog‘larning yuqori belbog‘igacha. Songor qoraboshining asosiy ahamiyati — ekotizim barqarorligini ta‘minlash, tuproqni mustahkamlash va chorvachilik yaylovi sifatida foydalanish. Ildiz tizimi zich bo‘lgani uchun tuproq eroziyasini kamaytiradi. Toshkent, Farg‘ona, Samarqand va Buxoro viloyatlarida tarqalga. Umumiy tarqalishi: O‘rta Osiyo, Kavkaz, G‘arbiy Sibir, Eron, Afg‘oniston, Shimoli-g‘arbiy Mongoliya, Kulja.

***Carex turkestanica* Regel.** (Turkiston qoraboshi) Kulrang-yashil o‘simlik, bo‘yi 15–30 sm, ildizi sudraluvchi va bir buta shaklida to‘p bo‘lib o‘sadi. Poyasi tik, deyarli butun uzunligi bo‘ylab g‘adir-budir, keyinchalik silliq bo‘ladi. Barglari yassi, qattiq, eni 2–3,5 mm, uchlari uchburchak shaklda o‘tkir, quriganda kuchli bukiladi. Pastki qizg‘ish-jigarrang po‘choqlari bo‘linib ketadi. 3–5 dona boshqoq, yuqoridagilarning 1–2 tasi erkak, tayoqchasimon-lanset shaklida, uzunligi 1–2,5 sm, qirralari parda shaklidagi o‘tkir po‘stloq bilan qoplangan. Qolganlari urg‘ochi, cho‘ziq, uzunligi 1–2 sm, siyrak joylashgan, qisqa sopli. Pastki gullarga yaqin barg po‘choq shaklida, plastinkasi guldastadan qisqaroq. Gulli po‘stloqlar cho‘ziq tuxumsimon shaklda, uzunroq uchi o‘tkir, yengil tomirli, qirralari oq parda shaklida. Ko‘pincha urug‘ po‘stloqlaridan uzunroq. Urug‘ po‘stloqlari teskari tuxumsimon shaklda, terisimon, bo‘rtma uchburchakli, zang-jigarrang. Dastlab biroz g‘adir-budir, keyinchalik silliq va yaltiroq, tomirsiz. Tezda silindrsimon shaklga torayadi, yuqorisi

qiyshaygan, ikki tishli va parda bilan o'ralgan uchga ega. Aprel martda gulaydi, mart iyulda mevasi pishib yetiladi. Quruq tog'li toshloq yonbag'irlarda, 3000 metr balandlikkacha o'sadi. Dalalarda, yarim cho'llarda, mayda tuproqli va toshloq yonbag'irlarda, archazorlarda, itmoringzorlar va boshqa daraxt-butazorlarida, subalp o'tloqlarida, ba'zan qoyalar, qulagan joylar va ariqlar bo'yida, tog' etaklaridan o'rtacha, kamdan-kam hollarda esa tog'larning yuqori qismlarigacha uchraydi. Bu turkum turlari chorvachilikda qimmatbaho yem-xashak manbai va xo'jalikda xashakbop o'simlik sifatida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Turkiya, Livan, Isroil, Iroq, Ozarbayjon, Qozog'iston, Turkmaniston, O'zbekiston, Xitoy, Afg'oniston hududlarida tarqalgan.

***Carex pachystylis* J.Gay.** (Yo'g'on ustunchali qorabosh) Yashil o'simlik, balandligi 7–30 sm. Yupqa va sudraluvchi ildizpoyali. Poyasi uch qirrasini noaniq, silliq, asosida qora-jigarrang yoki kashtan rangli eski barg qinlarining bo'laklari bilan qoplangan. Barglari yumshoq, yassi yoki yarim o'ralgan, kengligi 1–2 mm, poyadan qisqaroq, biroz jingalak va dag'al. To'p gul to'plamlari 4–6 ta, zich romb shaklida yoki uchburchak-tuxumsimon boshqoq hosil qiladi, uzunligi 0,8–2 sm. Gultojbarglari tuxumsimon, to'liq zang-jigarrang yoki kashtan rang, o'tkir, va deyarli tuxumchalar bilan teng uzunlikda. Urug'chilari: tuxumsimon, shishmagan, yupqa po'stloqli, uzunligi 4–4,5 mm, zang-jigarrang yoki kashtan rang, deyarli tomirsiz, burilgan va ikki tishli tumshug'i bor. Fevral-aprelda gulaydi, mart-iyunda mevasi pishib yetiladi. Bu o'simlik tuproqli, qumoq va qumli (o'sgan qumlarda) yarim cho'llarda, quruq mayda tuproqli yonbag'irlarda, lyosli tepaliklarda, archa o'rmonlarida, shuningdek, bo'sh yer maydonlarida, tog' etaklari va oldi tekisliklaridan (keng tarqalgan va mustaqil assotsiatsiyalar hosil qiladigan joylarda) tog'larning o'rta va yuqori mintaqalarigacha uchraydi. Bu turkum turlari chorvachilikda qimmatbaho yem-xashak manbai va xo'jalikda xashakbop o'simlik sifatida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Pomir-Oloy tog' tizmalari —, Samarqand tog'lari, Turkiston, Nurota, Zarafshon, Hisor, Janubiy Tojikistonning past tog'larida tarqalgan.

***Carex diluta* M. Bieb.** (Yorqin qorabosh) Kulrang-yashil o'simlik bo'lib, bo'yi 30–120 sm, ildizi zich butalar shaklida tarqalgan. Poyalari uchburchak shaklda, silliq. Barglari yassi, eni 2–6 mm, ingichka uchlanadi, poya uzunligidan qisqaroq. Boshoglari 3–8 ta, pastga qarab joylashgan; yuqoridagilari 1–2 tasi erkak, uzunligi 1,5–5 sm, uzunasiga tuxumsimon, bo'yi tevaraklari rang-barang va qizg'ish, qolganlari urg'ochi, cho'zilgan va silindrsimon, uzunligi 0,8–4 sm, eni 5–7 mm, zich joylashgan, pastki qismlari esa uzunroq sopli. Pastki gullarga yaqin barg po'choq shaklida, plastinkasi guldastadan qisqaroq bo'lgan. Gulli po'stloqlar tuxumsimon shaklda, chiqib turgan, qattiq tishli shoxli, jigar rangli, orqa tomoni yashil rangda va urug' po'stloqlaridan qisqaroq bo'lgan. Urug' po'stloqlari tuxumsimon, eliptik yoki cho'zilgan-eliptik, ingichka terili, uchburchak shaklda qotib ketgan, uzunligi 3–4 mm, kulrang-yashil va zang rangli nuqtalar bilan, qiyshiq tomirlar bilan, asta-sekinlik bilan yumshoq va tekis, konus shaklida, yuqori qismi o'tkir tishli bo'lgan. Aoprel-martda gulaydi, mart-iyulda mevasi pishib yetiladi. Nam va botqoqlangan, odatda sho'rxok o'tloqlarda, daryo va soylar bo'yida, buloq chiqadigan joylarda, ariqlar, pastqamliklar va botqoqliklarda, tekisliklardan tog'larning o'rta qismigacha uchraydi. Bu turkum turlari chorvachilikda qimmatbaho yem-xashak manbai va xo'jalikda xashakbop o'simlik sifatida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. O'rta Osiyoning barcha davlatlarida keng tarqalgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Определитель растений Средней Азии. Т.5. Ташкент Фан, 1974.
2. Тожибаев К.Ш., Бешко Н.Ю., Попов В.А. Ботанико-географическое районирование Узбекистана // Ботанический журнал, т. 101, вып. 10, 2016. – С. 1105-1132.
3. Хасанов Ф.О. Краткий очерк растительности Кугитанга // Тез. докл. юбил. науч. конф. молодых ученых и спец-тов посев 60-летию ЛКСМ Узб-на, 1985. – С. 167-168.

4. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J The effect of a biostimulator on the growth, development and yield of oily sunflower /“International Journal on Integrated Education” 2020. 157-160
5. Yuldasheva Z. K., Karabaeva D. J. Effect of biostimulator on the vegetation period of oily sunflower / «International journal for innovative engineering and management research» 2020. 122-125.